

УДК 81'255.4(045)

С.І. Сидоренко (Київ)

ВІДТВОРЕННЯ ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТІ РОМАНУ Ш. БРОНТЕ "ДЖЕН ЕЙР" В УКРАЇНСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ

У статті аналізуються ступінь та шляхи відтворення компонентів інтертекстуальної структури роману Ш. Бронте «Джен Ейр», а саме, цитат та літературних алюзій, в українському перекладі.

Ключові слова: інтертекстуальна структура тексту, інтертекстуальні зв'язки, цитата, літературна алюзія.

В статье анализируются степень и способы воспроизведения компонентов интертекстуальной структуры романа Ш. Бронте «Джейн Эйр», а именно, цитат и литературных аллюзий, в украинском переводе.

Ключевые слова: интертекстуальная структура текста, интертекстуальные связи, цитата, литературная аллюзия.

The article analyses the degree and means of reflecting certain components of the intertextual structure of Ch. Bronte's "Jane Eyre", namely, quotations and literary allusions, in the Ukrainian translation.

Key words: intertextual structure of a narrative, intertextual references, quotation, literary allusion.

Аналіз інтертекстуальної парадигми художнього тексту є одним з актуальних питань філологічних досліджень на сучасному етапі. Категорія інтертекстуальності є однією з важливих текстових категорій, що вивчалася багатьма вченими: Ю. Крістєвою, М.М. Бахтіним, І.В. Арнольд, Р. Бартом, Ж. Дерріда та ін. Різні аспекти інтертекстуальності художнього твору є предметом дослідження у значній кількості наукових праць, проте феномен інтертекстуальності у багатогранності його проявів потребує подальшого вивчення та систематизації, зокрема у перекладознавчому аспекті.

Згідно з основними постулатами теорії інтертекстуальності, неможливо створити художній твір, не спираючись на попередній письмений досвід людства, без згадування інших авторів та їхніх творів. Отже, кожний художній твір сприймається на фоні та шляхом асоціювання з попереднім культурним досвідом. Автор, який є носієм цього культурного досвіду, створеного та накопиченого його попередниками, в свою чергу надихається ним та створює власний твір, пов'язаний з тим, що було створено до нього. Як зазначає Н. Пьєге-Гро,

"жоден текст не може бути написаний незалежно від того, що було написано до нього; будь-який текст несе в собі ...сліді певної спадщини та пам'ять про традиції ... кожен текст перебуває у оточенні чисельних творів, що передують йому" [2, с. 48].

Увага до категорії інтертекстуальності пояснюється теоретичною та практичною важливістю вивчення цього феномену для розвитку філологічної компетенції, адже розкриття інтертекстуальності безпосередньо пов'язане з адекватним сприйняттям тексту, авторського посилання читачеві, дозволяє розширити уяву про автора та його світогляд.

У лінгвістичних розвідках можна умовно виділити два основних погляди на феномен інтертекстуальності. У широкому розумінні інтертекстуальність забезпечується зв'язками між текстами на усіх мовних рівнях. Така взаємодія пояснюється безперервністю культурного континууму. Більш вузький підхід до категорії інтертекстуальності спрямований на виявлення конкретних елементів інтертекстуальності у конкретному літературному творі.

Перекладознавчий ракурс інтертекстуальності представляється особливо актуальним, оскільки передбачає не лише вивчення прецедентності оригінального твору, але й ступеню та шляхів відтворення інтертекстуальної структури оригіналу у перекладі. На особливу увагу при цьому заслуговує взаємодія автора та перекладача, які у більшості випадків мають відмінні культурологічні та соціолінгвістичні позиції.

Мета цієї статті – розглянути ступінь та шляхи відтворення певних компонентів інтертекстуальності відомого роману Ш. Бронте «Джен Ейр» (а саме, цитат і літературних алюзій) в українському перекладі. Отже, об'єктом нашого дослідження є інтертекстуальна структура роману Ш. Бронте, а предметом дослідження – перекладацькі стратегії, застосовані для передачі цитат та літературних алюзій з точки зору збереження інтертекстуальної тканини оригінального твору.

Матеріалом дослідження були оригінальний текст роману «Джен Ейр» та його український переклад, виконаний Петром Соколовським.

Шарлотта Бронте органічно вплела у текст роману «Джен Ейр» чисельні цитати із знайомих їй літературних творів, книг Старого та Нового Завіту, алюзії на письменників та їхні твори. Добре знайомі авторці та її освіченим сучасникам, ці цитати та алюзії, за задумом Ш.Бронте, не потребують пояснень і коментарів. Оскільки така інтертекстуальна насиченість не спостерігається у інших творах письменниці, очевидно, що вона є важливим компонентом авторського задуму, інструментом донесення до читача-реципієнта авторського посилання, важливим елементом змісту твору та характеристики персонажів. Отже, логічно припустити, що для адекватного змістовно-прагматичного перенесення тексту роману на ґрунт іншої мови

важливим є зберегти інтертекстуальну структуру оригіналу якомога менш ушкодженою, зважаючи на те, що через часову та культурологічну дистанцію між автором та сучасним читачем її адаптація є неминучою.

Аналіз перекладу Петра Соколовського показав, що закладена автором в текст роману інтертекстуальність часто спрощується або нейтралізується перекладачем. Очевидно, серед мотивів, якими керувався перекладач, спрощуючи інтертекстуальну структуру роману, було намагання не перевантажувати текст перекладу цитатами та референціями на тексти, які через значну часову дистанцію між автором та читачем та відмінності у парадигмах їхніх фонових знань є незнайомими для значної частини читацької аудиторії. Отже, з прагматичної точки зору, здійснена перекладачем адаптація інтертекстуальної структури оригіналу є загалом виправданою, проте її ступінь та доцільність у кожному конкретному випадку є дискусійними. Не ставлячи собі за мету давати оцінку якості перекладу, що був досліджений, ми натомість лише констатуємо застосовані автором трансформації оригінального тексту.

Як відомо, цитування є засобом найбільш чітко маркованої референції на певне джерело, неприхованою ознакою інтертекстуальності твору. Разом з тим, цитування у художньому творі (за відсутності приміток та коментарів) передбачає спільність культурних парадигм автора і читача, яка забезпечує упізнавання цитованого матеріалу. Інакше, актуалізація читачем інтертекстуального зв'язку через цитату стає фактично неможливою.

Слід зазначити, що проаналізований нами переклад роману, виданий харківським видавництвом "Фоліо" у 2008 році (серія "Бібліотека світової літератури"), є дуже бідним на примітки, які зазвичай є головним інструментом розкриття інтертекстуальності художнього твору для читача. Тому у перекладі нам не вдалось знайти прикладів такого відтворення цитат та літературних алюзій, яке б гарантовано було актуалізовано "середньостатистичним" читачем. Для цього було б потрібно через примітки ідентифікувати джерела чисельних прецедентних текстів, що їх використала у тканині свого роману Ш. Бронте. Відсутність такого допоміжного для читача інструментарію, безумовно, збіднює текст роману в перекладі і не доносить його до сучасного читача у всій авторській глибині та різнобарвності.

Нами були виділені такі основні шляхи передачі цитат та літературних алюзій оригіналу у перекладі П. Соколовського:

1. Інтертекстуальні зв'язки, виражені цитатою в оригінальному тексті, формально відтворюються (маркуються) у тексті перекладу, але ймовірно не актуалізуються читачем-реципієнтом.

"In the days when we went gipsying, a long time ago." [3, с. 17] – "В дні, коли ми ходили циганами, в спозадавній, далекий час ..." [1, с. 19] (Глава 3)

В даному випадку перекладач відтворює фрагмент пісні, яку співала Бессі. Ця пісня була написана Едвіном Ренсфордом, сучасником Ш. Бронте, отже, ймовірно, була відомою в час виходу роману. Для сучасного українського читача інтертекстуальність цього фрагменту повністю нейтралізується.

A touch of a spurred heel made his horse first start and rear, and then bound away; the dog rushed in his traces; all three vanished, "Like heath that, in the wilderness, The wild wind whirls away."[3, с. 98] – *Він торкнув коня острогами, і той рвонувся, став дибки й пішов чвалом, собака помчав услід за ним – і всі троє зникли: "Мов верес у полі, Якого вихор безвісті несе."*[1, с. 130-131] (Глава 12)

Ш. Бронте цитує рядок із поеми Томаса Мура, ірландського поета кінця 18 – першої половини 19 століття. Відсутність ідентифікації інтертекстуального зв'язку у перекладі, на нашу думку, спрощує інтертекстуальну структуру роману, не дає повної картини образу головної героїні. Перекладача можна звинуватити у певній некоректності, адже читач може сприймати такі неідентифіковані поетичні включення як такі, що належать самій Ш. Бронте.

У наступному прикладі перекладач відтворює цитату із пісні Роберта Бернса, але жодним чином не ідентифікує її авторство:

"Yes, bonny wee thing, I'll wear you in my bosom, lest my jewel I should tyme." [3, с. 231] – *Отак, "найкраця з усіх, я носитиму вас у грудях, а то ще втрачу свій скарб".* [1, с. 314] (Глава 24)

Непоодинокі випадки, коли перекладач відтворює цитати із загально відомих творів так само, як це робила Ш. Бронте – без ідентифікації джерела. Наскільки цей шлях є виправданим – це відкрите питання, відповідь на яке залежить від культурологічної компетенції читацької аудиторії. Так, у наведеному нижче прикладі Джен Ейр цитує рядок із "Макбета" (акт 3, сцена 2), дещо змінюючи оригінал (оригінальний рядок "After life's fitful fever he sleeps well" [5, с. 479]), а перекладач просто перекладає слова героїні. В цьому і аналогічних випадках інтертекстуальне навантаження, яке полягає у вказівці на культурний рівень та внутрішній світ головної героїні, буде втрачене для значної частини сучасної читацької аудиторії.

"Yes - 'after life's fitful fever they sleep well,'" I muttered.[3, с. 90] – *"Так. "Після бурхливого життя вони міцно сплять", □ прошепотіла я.* [1, с. 119] (Глава 11)

В наступному реченні Ш. Бронте цитує фрагменти із поеми "Загублений рай" Джона Мільтона. В українському перекладі неідентифіковані цитати виглядають досить незрозумілими:

This pale crescent was "the likeness of a Kingly Crown;" what it diademed was "the shape which shape had none." [3, с. 107] – Цей блідий півмісяць був "Подобою царської корони", а те, що він увінчував, □ "Формою, позбавленою форми". [1, с. 143-144] (Глава 13)

2. Інтертекстуальні зв'язки, виражені цитатою в оригінальному тексті, не маркуються у тексті перекладу. Інтертекстуальна структура оригіналу, таким чином, зазнає спрощення.

У проаналізованому перекладі непоодинокі випадки, коли перекладач вдається до приховування цитати, тим самим навмисно спрощуючи інтертекстуальну тканину оригінального тексту.

... I should not be called upon to quit my sanctum of the schoolroom, for a sanctum it was now become to me, - "a very pleasant refuge in time of trouble". [3, с. 141] – Я не збиралася покидати свій притулок – класну кімнату. В цей тривожний час вона стала для мене ніби захистком. [1, с. 189] (Глава 17)

Слова в лапках – дещо змінений рядок із 59-го псалма (в українській Біблії – псалом 58) [6, с. 503]. В перекладі цитата перефразована, і зв'язок з біблійним текстом не актуалізується.

"Some natural tears she shed" on being told this, but as I began to look very grave, she consented at last to wipe them. [3, с. 141] – Адель відразу заплакала й витерла сльози аж тоді, коли я вдала з себе сердиту. [1, с. 190] (Глава 17)

Як бачимо, у перекладі не залишено й натяку на авторську ремінісценцію рядка із "Загубленого раю" Дж. Мільтона: "Some natural tears they dropped, but wiped them soon ..." (Книга 12) [4].

"She hasted, let down her pitcher on her hand, and gave him to drink." [3, с. 156] – Вона хуленько зняла глек з голови й дала йому напитися. [1, с. 210] (Глава 18)

У цьому випадку цитата із Старого Завіту (Вихід 24) збережена у перекладі, але не маркована. Отже, актуалізація інтертекстуального зв'язку залежатиме від читача, його знання Старого Завіту та здатності впізнати прецедентний текст.

3. Інтертекстуальні зв'язки, виражені літературною алюзією в оригінальному тексті, формально відтворюються у тексті перекладу, але ймовірно не актуалізуються читачем-реципієнтом.

... fed our eager attention with passages of love and adventure taken from old fairy tales and other ballads, or (as at a later period I discovered) from the pages of Pamela, and Henry, Earl of Moreland. [3, с. 7] – ... заспокоювала нашу жадібну цікавість розповідями про кохання та пригоди, взятими із старовинних казок та ще давніших балад або, як я довідалась, ставши старшою, з "Памели" та "Генріха, герцога Морландського". [1, с. 5] (Глава 1)

Ш. Бронте згадує назви творів британських авторів 18 століття Самюеля Річардсона та Генрі Брука, які, очевидно, були добре відомими освіченим людям її епохи. Проте, для сучасного українського читача, скоріш всього, ці назви нічого не говорять. Отже, інформація, маркерами якої повинні виступати ці назви (а саме, характер оповідань, що Бессі розповідала дітям зимовими вечорами, а також коло літературної обізнаності та уподобань самої Бессі, що є важливим для більш глибокого розуміння цього персонажу та соціокультурного контексту її життя) не актуалізується українським читачем.

The west wind whispered in the ivy round me; but no gentle Ariel borrowed its breath as a medium of speech ... [3, с. 186] – Західний вітер ворушив листя плюща круг мене, та лагідний Аріель не скористався з його подиху, щоб напутити мене. [1, с. 250] (Глава 20)

У перекладі цього речення алюзія на духа повітря із "Бурі" Шекспіра формально відтворена, але її актуалізація (за відсутності у тексті будь-яких коментарів або приміток) вимагає від читача неабиякої літературної обізнаності.

4. Інтертекстуальні зв'язки, виражені літературною алюзією в оригінальному тексті, нівелюються у тексті перекладу. Інтертекстуальна структура оригіналу, таким чином, зазнає спрощення.

That night, on going to bed, I forgot to prepare in imagination the Barmecide supper of hot roast potatoes ... [3, с. 63] – Того вечора, лягаючи спати, я навіть забула приготувати собі в уяві смачну вечерю – смажену картоплю ... [1, с. 81] (Глава 8)

Перекладач у цьому випадку скасовує алюзію на принца із "Тисячі та однієї ночі", який годував жебрака удаваними стравами, замінюючи її функціональним еквівалентом "смачна вечеря".

I feasted instead on the spectacle of ideal drawings, ... all the work of my own hands: freely pencilled houses and trees, picturesque rocks and ruins, Cuyp-like groups of cattle ... [3, с. 63] – Натомість я наситилась видовищем чудових малюнків, які ... всі були мої власні: будинки й дерева, мальовничі скелі й руїни, череди корів, як на картинах голландських художників ... [1, с. 81] (Глава 8)

Перекладач вилучає алюзію на голландського пейзажиста Альберта Купа, мабуть, правомірно вважаючи його ім'я невідомим широкому колу читачів, і вдається до генералізації у формі порівняння "як на картинах голландських художників".

Для Ш. Бронте, яка була вихована у сім'ї священика, і для більшості вікторіанського суспільства, біблійні тексти були добре знайомими. Отже, Ш. Бронте могла бути впевнена, що використання нею біблійного матеріалу для вираження ідей і підсилення образів свого роману буде адекватно сприйняте читацькою аудиторією. Для сучасних читачів, багато з яких не можуть похвалитися добрим знанням тексту Біблії, особливо Старого завіту, значна частина вплетених в текст роману

біблійних алюзій залишаються непоміченими або незрозумілими. Саме на перекладача покладається завдання розв'язання цієї прагматичної проблеми. Під час аналізу перекладу П. Соколовського привертає до себе увагу те, що перекладач свідомо скорочує обсяг біблійного компоненту змісту, очевидно намагаючись «не перевантажувати» сучасного читача.

*I thought sometimes I saw beyond its wild waters a shore, sweet as the hills of **Beulah** [3, с. 129] – Подеколи мені здавалося, що я бачу ген за розбурханими валами беріг, гарний, як **рай** [1, с. 175] (Глава 15)*

Скасування алюзії та заміна її функціональним еквівалентом є в цьому реченні абсолютно виправданими. Цей приклад цікавий тим, що навіть для тих українських читачів, які добре знають текст Старого завіту, ім'я "Бьюла" було б невідомим, оскільки в українському перекладі Біблії воно перекладається як "заміжня" (по відношенню до землі Ізраїлю).

Здійснене дослідження свідчить про те, що для адекватного відтворення усієї повноти авторського задуму, образно-стильової тканини художнього твору, його прагматичного впливу на читача, перекладачеві важливо розкрити інтертекстуальну структуру оригінального тексту, закладену автором систему асоціативних зв'язків та посилань на прецедентні тексти, а потім знайти збалансовані засоби її відтворення у перекладі. Перспективним є комплексне дослідження відтворення різних проявів інтертекстуальності художніх текстів у перекладі, зокрема порівняння різних перекладів одного твору.

Література

1. **Бронте Ш.** Джен Ейр: [роман] / Шарлотта Бронте; пер. з англ. П. Соколовського. – Харків: Фоліо, 2008. – 538 с. – (Б-ка світ. літ.)
2. **Пьеге-Гро Н.** Введение в теорию интертекстуальности / Н. Пьеге-Гро; Общ. ред. Г. К. Косикова; пер. с фр. Г. К. Косикова, Ю. В. Лукасик, Б. П. Нарумова. – М.: Изд-во ЛКИ, 2007. – 240 с.
3. **Brontë Ch.** Jane Eyre. / Charlotte Brontë; edited by Richard J. Dunn. – [A Norton Critical Edition. Third Edition.] – New York, London: W.W. Norton & Company, Inc., 2001. – 534 p.
4. **Milton J.** Paradise Lost. [Електронний ресурс] / John Milton. – (The Literature Network.) – Режим доступу: <http://www.online-literature.com/milton/paradiselost/12/>
5. **The Complete Works of William Shakespeare** : [edited by Peter Alexander]. – London: Diamond Books, 1994. – 633 p.
6. **The Holy Bible.** New International Version. – Colorado Springs: International Bible Society, 1984. – 1082 p.